

VOLTAIRE LEVELEI

2011

Voltaire leveleiről

Mindenki ismeri vagy legalábbis ismerni véli Voltaire-t, a francia irodalomnak ha nem is a legnagyobb, de talán legnépszerűbb és legjellegzetesebb génuszát – ám különös módon nem annyira művei, mint inkább magatartása, általános emberi és írói hírneve, a változó időkből ráarakódott változó Voltaire-legenda alapján, amely, mint minden legenda, a valóság és a vágy, a tények és a szenvedélyek, a célzatos túlzások és a kegyes elhallgatások kibogozhatatlan szövedéke. Míg élt, főképp tragédiái révén uralkodott a francia, sőt az európai irodalomban, s ő maga is színműveit tartotta legtöbbször egész termésében, a kései utódok viszont alig látnak bennük többet, mint a francia klasszikusok Shakespeare-rel feljavított másolatait. Ugyanígy nagy eposzát IV. Henrikről és a vallásháborúkról, amelyet annak idején lelkes komáromi híve, Pétzeli József magyarított *Henriás* címmel, ma már éppoly kevesen vagy még kevesebben olvasgatják,

mint valaha közkedvelt szatírait, episztoláit, csapongó rögtönzéseit vagy fullánkos epigrammáit, amelyeket korábban minden versfaragó utánzott, s amelyeket egyhangúlag a költészet legmagasabb mintái közé soroltak. Ha már most mindez elavult, s nem szolgálhat alapul Voltaire állandó hírnevéhez és végleges értékeléséhez, mi teszi mégis oly kedveltté, oly bensőségesen közismertté hazájában és idegenben? Mi módon vált, mivel vált a francia szellemnek talán legtipikusabb képviselőjévé, holott a francia irodalom ugyanakkor egy Pascallal, egy Balzac-kal, egy Victor Hugóval, vagyis vele egyenrangú, ha ugyan nem magasabbrangú alkotókkal is dicsekedhet – úgyhogy azóta, megfordítva, a francia kispolgár, jogtalanul-e, joggal-e, Voltaire, a voltaire-i szellem egyenes örökösének tartja magát, s e hitében a naiv külföld közvéleménye is támogatja – oly erős az egyszerű és egyszerűsítő legenda a legtöbbször bonyolult és árnyalatos igazsággal szemben. Kivéve a Voltaire-rajongókat, akik bálványuk minden könyvét egyforma áhítattal forgatják, ha másért nem, azért, mert Ő írta, és stílusát, hangját, „tónusát” minden kis töredékben megtalálják –, a mai olvasók legtöbbször Voltaire-nek főképp a regénykeit élvezzi, ezeket a csúfondáros, csípős és mulatságos kis históriákat, amelyek kora minden tévedését, minden fonákságát perbe fogják, s amelyek ma is oly elevenek, mint ezelőtt kétszáz évvel, valamint apró, a pillanatból pattant s a pillanathoz szánt pamfletjeit, ezeket a többnyire támadó jellegű kis röppentyűket, amelyek mindig változó és

meghatározhatatlan műformájuk miatt Voltaire teljes kiadásaiban, e kiadások legvégén, a „vegyes művek” közt szerepelnek. Vagyis az idők múltával a magas műfajok Voltaire-jét mindjobban háttérbe szorítja az alkalmi, a „frissensült”, a kor kívánalmaiból, vágyaiból és bajaiból sarjadt, látszólag oly mulékony, helyhez és időhöz kötött „impromptu”-k Voltaire-je, ami többek közt azt is mutatja, mily nehéz különbséget tenni, legalábbis az irodalomban, a „maradandó” és a „múlándó”, a közvetlenül hasznos és a büszkén magáért való mű között. Voltaire nemcsak történelmileg, hanem művészileg is, nemcsak mint ember, hanem mint alkotó is, legkönnyebb, legsietősebb rögtönzéseiben mutatkozik a legidőtállóbbnak, s tegyük hozzá: a legrokonszenvesebbnek, meghazudtolva mind a maga, mind a korabeli esztétika becsvágyait, s példát adva akarva-akaratlan későbbi korok és irodalmak akárhány tollforgatójának.

Minden irodalmi műfaj s egyben minden voltaire-i műfaj közül a levél, a magánlevél látszik a legkevésbé igényesnek s egyben a legkevésbé irodalminak, és mégis, újabb ellentmondásként, Voltaire-t ma mindegyik levelézése tartja elevenen. Elevenebben, mint a mesék, elevenebben, mint a vegyes művek, akár korunk ízlése miatt, amely, az őszinteség címén, az alkotás és az alkotó legféltettebb titkaiba is behatolna, akár a levél természete miatt, amely – így hisszük vagy így szeretnénk – csupa meztelen közvetlenség, vallomás, önleplezés, akár mert Voltaire levelezésében az egész Voltaire-t megtaláljuk, az embert és

az alkotót, az igazit és a legendásat, a költőt és a filozófust, az udvaroncot és az emberbarátot, egy egész hosszú életet, egy kort, egy társadalmat, egy világnézetet, s mindezt a pillanat hevében, a legszebb, a legvilágosabb, a legfordulatosabb nyelven, a megfigyelés, az átélés, a kifejezés egymást szülő, egymásba olvadó bensőségében. Tulajdonképp mi is a levél? mi hozta létre? milyen szükségérzet? irodalmi műfaj-e, ha csak egynek szól, s nem a közönségnek? ha meg egész közönségnek szól, megmarad-e benső közleménynek? Tudjuk, hogy épp a franciák mennyire kedvelik a nagy emberek naplószerű vagy levélbeli „vallomásainak” a kiadását, s hogy – ha nem nézzük Cicero vagy Plinius, Erasmus vagy Luther Márton egyébként bármilyen vonzó, de elszigetelt érdekű levelezését – a levél, a levelezés, különböző okokból, tipikusan újkori és francia jelenség, akárcsak a vígjáték, vagy az akadémiai emlékbeszéd. Franciaország volt ugyanis az első állam Európában, amely a középkor egyetemi és királyi futárai után a „nagy században” megszervezte Párizs és a vidék postaszolgálatát, és így új lendületet adott a levelezés elterjedésének, bár valószínű, hogy a levelezés vágya s érdeke is siettette a szabályos és biztonságos írásbeli érintkezés megteremtését. Ez a külső biztonság hozza létre a belső bizalmat, s a műveltség, a jó modor s a társas illem megszilárdulása egykettőre felvirágoztatja a társalgást, a levelezést; így nyílnak meg a szalonok a szép társalgás kedvéért, s így szaporodnak a levelek, nemcsak pusztán szükségből, nemcsak a távolság legyőzéséért, hanem a friss

mondanivaló, az érdekes „vallomás”, a szépen formált mondatok örömeért. Madame de Sévigné híres levelezése kortársaival s főképp leányával már egy új műfaj kivirágzását s egyben mintáját is jelképezi; előtte is, utána is egész sora jelentkezik a főúri és a polgári levelezőknek, köztük a vidéken élő humanista Guez de Balzac (a regényírónak csak névrokona), aki, mint később a mi Kazinczynk, leveleivel neveli honfitársait az új ízlésre, vagy mint a párizsi Voiture, aki szaloncsevegéseit folytatja levélkéiben. A levél túlnő önnön keretein, és stílusa, hangja, valóságíze miatt értekezést, emlékiratot, útirajzot, sőt regényt is írnak levélsorozat formájában, mint Richardson és mint Rousseau a XVIII. században, mint a mi Mikesünk Rodostóban, és mint maga Voltaire is, akinek egy-egy „leveléről” nem mindig tudjuk eldönteni, valóban magánlevél-e, szigorúan egy személynek szóló, vagy pedig a nyilvánosságnak szánt panaszló vagy bíráló, szatirikus vagy érzelmes röpirat, nem szólva a műfaj csúcсарól, a költői episztoláról, amely, minden ajánlás ellenére, a nagy nyilvánosságnak készül, vagy azokról a félig verses, félig prózai magánlevelekről, amelyeknek részleges vagy akár teljes szövegét a címzett minden bizyonnyal baráti körében is bemutatta. Vagyis – amit amúgy is sejtettünk, de amit Voltaire példája tesz véglegesen világossá – a régi hivatalos levél a műveltség terjedésével válik bensőséges magánlevéllé, ez meg a műveltség fejlődésével alakul át irodalmi műfajjává. Mindezt Voltaire levelezése illusztrálja legjobban: a bizalmas jellegű magánlevelek nagy többsége

mellett (bár a cenzúra korában lehetett-e szó magánlevélről? S kijátszhatta-e mindig Voltaire, hírneve s veszélyes léte ellenére, az elferdítés, az eltulajdonítás, az elsüllyesztés mesterkedéseit?) szép számmal találunk benne egyrészt verses rögtönzéseket, másrészt levélbe foglalt röpiratokat, s a levelek kiadójának, annyi más nehézsége mellett, ezzel a nemcsak műfaji, hanem lélektani nehézséggel is kell számolnia.

Mindegy: a levelek megvannak, ha nem is mind, ha nem is mindig teljes vagy autentikus szöveggel, de még ma is igen szép számban, és azzal a kilátással, hogy ez a szám állandóan, sőt meglepően növekedhet, tekintettel a még lappangó és felfedezésre váró levelekre, mivel a Voltaire-kutatók egyre remélik, s nemhiába, hogy még mindig akadhatnak, árveréseken vagy levéltárakban, régóta hajszolt, feltételezett vagy egészen ismeretlen Voltaire-levelek, mint ahogy ezt nem egy híres levél sorsa vagy példája tanúsítja –, vagyis mintha, halála ellenére, Voltaire az utókorral is levelezne. A mi Fekete Jánosunknak, Voltaire egyetlen magyar levelezőjének egyik levél-kéziratát Theodore Besterman találta meg, a mai Voltaire-szakértők legelsője egy másikat meg Lublinszkij tett nemrég közzé, a Szovjetunió Voltaire-körének Volgin és Alekszejev mellett legkiválóbb kutatója, míg Voltaire-nek Feketéhez írt kéziratos levelei, amelyekkel a vén literátor az ifjú Kazinczynak is eldicsekedett, ki tudja hol rejtőzhetnek, ha ugyan meg nem semmisültek az örökösök könnyelműsége vagy tudatlansága következtében! Amikor Voltaire halála után

Beaumarchais, Voltaire nagy tisztelője, mesterének nemcsak műveit, hanem leveleit is leltározta, s közvétételük céljából egész kis szerkesztőbizottságot és kiadói vállalatot alapított, majdnem ötezer levelet tudott összegyűjteni, ami nemcsak a kiadók buzgalmáról tanúskodik, hanem Voltaire sose szűnő, sőt egyre növekvő hírnevéről, különben miért őrizték volna oly soká és oly híven, annyi változás és a forradalmi pusztítás ellenére, a század nagy bálványának nemegyszer csak pársoros rögtönzéseit? Beaumarchais után Beuchat, egy múlt századi Voltaire-rajongó adta ki újra Voltaire műveit s összegyűjtött leveleit, majdnem duplára növesztve a már ismert levelek számát, s maga is szinte hűledezve tömeges felfedezései láttán, mivel a Restauráció korában, szemben a trónnal és a Kongregációval, Voltaire volt a feltörő polgárság és értelmiség szószólója, s francia és külföldi Voltaire-hívek ezrével küldték a leveleket a Beuchat-féle kiadás gazdagítására. Azóta, majdnem száz éven át, e régebbi gyűjtések és kiadások kimerültével, a századvégi, Moland-féle Voltaire-kiadás volt az egyetlen, amely több-kevesebb joggal teljesnek nevezhette magát, bár a levelek terén nemigen tett egyebet, minthogy nagyjából és hanyagul Beuchat gyűjtésére támaszkodott. Az angol Theodore Besterman Voltaire-rajongásának köszönhetjük, hogy körülbelül tíz éve, pontosan 1953-tól kezdve, új és minden eddiginél teljesebb és kritikaibb kiadása indult meg Voltaire levelezésének, a régebbi gyűjtések könyörtelen átrostálásával, minden levél kéziratának, szövegének, dátumának,